

181/2018
H.A.

1. melléklet a 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelethez

Javaslat

„A pápai cseréppipák”

települési értéktárba történő felvételéhez

Készítette: Simon Zsolt

Simon Zsolt

Pápa, 2019. január 8.

Harcos A.
2019. 01. 18.

Zr. 5k

Titkár
2019.01.17.

dr. Veszteg!

I.

A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve: *Simon Zsolt*
2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:
Név: *Simon Zsolt*
Levelezési cím: *8500. Pápa, Deák F. u. 1.*
Telefonszám: *06-20 993-4853*
E-mail cím: *sulcz69@gmail.com*

II.

A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése : *Pápai cseréppipák*
2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása
 agrár- és élelmiszergazdaság egészség és életmód épített környezet
 ipari és műszaki megoldások kulturális örökség sport
 természeti környezet turizmus és vendéglátás
3. A nemzeti érték fellelhetőségének helye
4. Értéktár megnevezése, amelybe a nemzeti érték felvételét kezdeményezik
 települési tájegységi megyei külföldi magyarországi
5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

Pápan a pipagyártás - a debreceni, selmechányai és a körmendi pipaműhelyek mellett - a XIX. sz. első felétől vált jelentőssé. A század közepére Pápa lett a hazai agyagpipa-gyártás dunántúli központja. A kézművesség ezen ága 1950-ig működött a városban, látta el mind a hazai, mind a nemzetközi piacot termékeivel. Az itt készült változatos pipa-fajták magas értéket képviseltek, művesen kidolgozott formái mára ipar- és kultúrtörténeti hagyatékot képeznek.

A másfélszáz év alatt a népszerű cseréppipákat öt zsidó család által működtetett üzemben, akkori néven „gyárban” készítették. Ezek közül három nagyobb gyár – Toch, Schlesinger, Boscowitz – több generáción át állt fenn. Működésük során nagyszámú szakmunkást alkalmaztak, az itt lakók felekezeti hovatartozás nélkül választották ezt a megélhetést. A néhány személyt foglalkoztató két kisüzemet Reinitz Jakab és Deutseh Náthán alapította, azonban néhány év működés után a tőkeerős manufaktúrák felvásárolták őket.

A pápai pipák leggyakoribb alapanyaga az égetett agyag volt, de tajtékból, kőcseréphől és fából is gyártották. A zsíros, vastartalomban gazdag nyersanyagot Zirc, Városlőd, Szentgál, Várpalota és Öcs határából szerezték be.

A gyártás során a nyersanyagot fémformában sajtolták, simították. Ezt a munkafolyamatot 1884-ben Boskovitz Sámuel új pipasajtoló szabadalma modernizálta, az eljárással a nyerstermék-készítés ezután megháromszorozódott.

A legdíszesebb darabok jó kezű pipametszők kezei közül kerültek ki. A kiállításra készült, dúsán faragott tajtékpipákhoz néha szobrászt is alkalmaztak.

A legapróbb részletekig kidolgozott pipakupak-készítést a piparezezők végezték. Az alapanyagul szolgáló vékony sárgarézlemez, ritkábban ezüstlemez Bécs közvetítésével került Pápára, ám sok esetben magát a pipát küldték ki kupakozásra.

A kész pipákat a gyártók saját nevükkel és cégjelzésükkel jelölték meg. A manufaktúrák termékei formájukban és színükben is különböztek egymástól. A Pápán gyártott cseréppipák égetés után nyers, famintázatú, mázas, és fekete színben kerültek piacra. Az elsőt hagyományos égetés nyomán nyerték, a fekete színhez az égetéshez bükk- vagy tölgyfa fűrészport használtak. A mázas pipákhoz a fazekasság során bevált eljárást alkalmazták.

A pipagyártás szoros kapcsolatban állt az esztergályos iparral. A meggy- vagy bükkfából előállított pipaszárat legtöbb esetben bakonybéli iparosok gyártották. A csutora vagy más néven szopóka szaruból, csontból, esetenként borostyánból készült. Sokféleségük szintén az esztergályos mesterség magas színvonalát bizonyította. A dohányzásra használt eszközök, pipatóriumok egyik legnagyobb gyártója Böhm Samu (1859–1942) pápai csont-esztergályos volt. A Kossuth u. 34. szám alatt álló műhelyéből kikerült termékeit nem egyszer országos aranyéremmel díjazták. Műhelyében az 1930-as évek közepéig egyszerű fapipákat is csiszoltak.

A pápai pipagyártás kezdetét és az első gyártót adatok hiányában ma már nehéz megállapítani. Az első ismert pipagyártó Toch Sámuel (1778-1848) volt, leszármazottai az alapítás évét 1801-ben jelölték meg. Két fia, Hermann/Ármin és Rudolf az 1848-as összeírás szerint már dohánykereskedéssel is foglalkozott. 1852-ben az üzemet Toch József (1819-1902) vette át. Kézi üzeme a Szent László u. 35. szám alatt működött, a termelés bővülése után a telephely a Czuczor Gergely utca 3-5. szám által határolt telekre került. A vállalkozásban átlagosan 50 munkással dolgozott, évi 80–100 ezer pipát forgalmazott. A helyi múzeumban és magángyűjtésben fennmaradt fekete pipáin a „Toch Papa”, a selmechányai utánszatokon a „Jos Toch Semnitz” cégjelzést használta. Toch József halála után a gyár irányítását veje, Braun Ármin és annak testvére, Braun Dezső vette át. Az üzem 1906-ig működött, ekkor a részvénytársasággá szervezett Pápai Pipagyár Rt.-ba olvadt be.

Schlesinger Lipót 1809-ben született Pápán. Inas- és legényéveit helyben, majd 1825-től Körmenden töltötte. Pápai gyárát 1830-ban 11 munkással alapította, telephelye a Fazekas u. 1276. szám alatt (ma: a Gyurátz Ferenc utca és a Korona utcai saroktelek) alatt nyílt meg. A negyvenes évek iparpártoló reformjai felvirágoztatták a gyárat, üzleti köre Pest, Bécs, Pozsony mellett a Balkánra is kiterjedt. 1848-ra már megközelítőleg 100 alkalmazottal dolgozott. A gyár fennállása alatt 277 pipamintát készített, ennek hatoda még halála után is keresett termék volt. Mivesebb pipáira a reformkori nemzedék - Deák, Eötvös, Kossuth, Széchenyi - arcképeit vésték. Védjegyként a „Slezinger”, a Selmei utánszatokra a „Slezinger Schemnitz” bepecsételést használta. 1883. március 27-én bekövetkezett halála után a gyár vezetését két fia, Schlesinger Vilmos orvos és Schlesinger Ferenc mérnök vette át. A gyártás az 1899. május 6-án kelt végzéssel szűnt meg.

A Boscowitz-féle pipa-, kályha- és agyagárugyár 4 generáción át gyártotta termékeit, az üzem végleges profilját Boscowitz Sámuel alakította ki. Boscowitz Sámuel csont-esztergályos és pipagyáros 1860. március 7-én született Pápán. Atyja Boscowitz József (1817-1893) pipagyáros, anyja Stern Rozália (1818-1895) volt. A családfő az 1848-as zsidóösszeírás kézművesei között még óbudai születésű pipáslegényként szerepelt. Ennek ellenére a család

későbbi fejleces cégpapírjain a „Boscowitz Sámuel Pipagyár - Thonpfeifenfabrik Pápa” felirat mellett a cégalapítás éveként az 1842. évet tüntették fel.

Boscowitz szakmájának legsokoldalúbban képzett mesterévé vált. 20 éves volt, mikor 1880-ban önállósította magát, a Lajos u. 4. szám alatt (akkor: Lajos u. 1297.) 50 munkással vette át atyja gyárának irányítását. Úgyes kezű, kitűnő mintázó hírében állt. Műhelyében fekete rézkupakos köcserep és fehér kávéházi tajtékpipák mellett, zománcozott zöld, kék és piros agyagpipák is készültek. Ezeket tűzarannyal díszített „Boscowitz” névvel és a magyar kettős keresztet cégpecséttel jelölte.

A századfordulón a cigaretta megjelenésével a pipázási szokások megváltoztak, a megmaradt piacot pedig budai és bécsi műhelyek olcsó termékkel árasztották el. A beszűkült piac miatt 1905-ben nyitotta meg fiókgyárát Városlődön. Az agyagáru-gyárban a cserépkályhák- és pipák mellett kőedénygyártásba kezdett.

1910-ben az elhunyt Deutsch Náthán és a tönkrement zólyomi Takáts Vendel műhelyét, 1930-ban Mikulás Pál (Bp. III. Kiscelli u. 37.) pipagyártó berendezését és áruraktárát vásárolta fel. A pipákat „Schemnitz” és „Mikulás” név alatt forgalmazta. 1906-ban a tőkeerős helyi kereskedők bevonásával Pápai Pipagyár Rt. név alatt részvénytársaságot alapított. Termékeivel rész vett az 1906-ban kibontakozó iparpártolási mozgalomban, pipáin a „Honi Gyárt. Boskovitz” vagy „Honi Ipar” felirat jelent meg.

Boscowitz Sámuel 1939. december 8-án, 79 éves korában hunyt el. A pipagyárat a családba benősült Kaufmann Hugó vette át. A holokauszt a Kaufmann családot sem kímélte, az egykori I. világháborús főhadnagyot a birkenaui D láger 18-as blokkjában látták utoljára. A háború után életben maradt két gyermeke, Kaufmann Tibor és Lenke lett az örökös és a tulajdonos. A hagyaték kezelője és a gyár vezetője Kiss László volt, aki Kaufmann Hugó második házassága révén lett annak sógora és a gyerekek gyámja. Az üzem városi támogatással kezdte meg a működést, de a sorozatos veszteségek miatt egy 1950. január 13-án kelt végzéssel végleg felszámolták.

Reinitz Jakab a múlt század közepén csak néhány évig működött Pápán, műhelye a Korona utca és a Rozmaring utca sarkán állt. Az 1850-es évek közepén Bozókra költözött. Kitűnő mintázó lehetett, erről a helyi múzeumban fennmaradt, Széchenyi István és Kisfaludy Sándor mellképét ábrázoló nyers cseréppipái tanúskodnak.

Deutsch Náthán (1836-1897) Nagyváradról került Páparra. Kézi műhelyében, a Rozmaring utca 768. szám alatt nagyobb pipagyárak bedolgozójaként dolgozott, de egyszerűbb pipáit helyi piacon és hetivásáron is értékesítette. Az 5 főt foglalkoztató műhelyben évente 2-3 fő piparezező inas tanulta ki a mesterséget. Deutsch Náthán 1897. március 1-én, 61 éves korában hunyt el. Halála után második felesége, özv. Deutsch Náthánné sz. Kohn Mária özvegyi jogon vitte tovább az ipart, amit 1910. május 22-én szüntetett be.

6. Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett indoklás

Pápa a 19–20. században, a 20. század közepéig a pipagyártás meghatározó központja volt. Az itt készült cseréppipák a honi piac keresett termékei voltak, de a gyártók termékeiket ügynökeik révén eljuttatták a Balkánra, Olaszországba, Svájcba, Hollandiába és az Egyesült Államokba is. A gyártás megszűnése utáni évtizedekben a város értékes ipartörténeti emlékei, és gyártói nevei is fokozatosan feledésbe merültek. A mivesebb darabok a helyi Esterházy Károly Kastélymúzeum gyűjteményében, különféle hazai és külföldi múzeumokban és lelkes magángyűjtők gyűjteményében őrződtek meg. Mivel ezek a pipák helyi és országos

kultúrtörténeti hagyatékot is képeznek, méltó lenne az értéktárban újra ismerté tenni őket.

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források) bibliográfia

– Nagy Zoltán: *A dunántúli cseréppipa-készítő műhelyek és termékeik a 19. században.* Szombathely, 2001.

– Simon Zsolt: *Cseréppipa, szivar- és dohánygyár története Pápán.* (Kézirat) Pápa, 2017.

– Gróf Esterházy Károly Kastély-és Tájmuzeum gyűjteménye: *Győri gyűjtemény (Hauber János – Vonnák Andrea); – Boskovitz pipák, - Körmen di múzeum számára kölcsönzött agyagpipák.*

8. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe:

III.

MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális-dokumentációja: *fotókat* lásd alább!

2. A Htv. 1. § (1) bekezdés j) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok, támogató és ajánló levelek:

Települési Értéktár Bizottság
Pápa

Tisztelt Bizottság!

Simon Zsolt helytörténész Javaslat a „A pápai cseréppipák” értéktárba történő felvételére megalapozott, kis tanulmánynak is tekinthető áttekintése kellően indokolja a városban rövidebb-hosszabb ideig működő 5 pipagyár (manufaktúra) ipar- és gazdaságtörténeti jelentőségét, a zsidó vállalkozók polgárosodásban betöltött szerepét. Nagy Zoltán etnográfus, kézművesipar-történeti monográfiája messzemenően bizonyítja a pápai pipagyártás jelentőségét.

A pápai pipagyártás története önmagában is mutatja, hogy Pápa városa olyan gazdasági potenciállal rendelkezik, amely régiókat, országokat kötött össze.

A Javaslát elfogadását messzemenően támogatom.

Pápa, 2019. január 8.

Dr. Hudi József
Dr. Hudi József
levéltárvezető

1. kép.

EKKGY, Győri gyűjtemény, 5165/M. Toch József nyers agyagpipája „Jos Toch Pápa” felirattal. Mérete: 6,5x5.

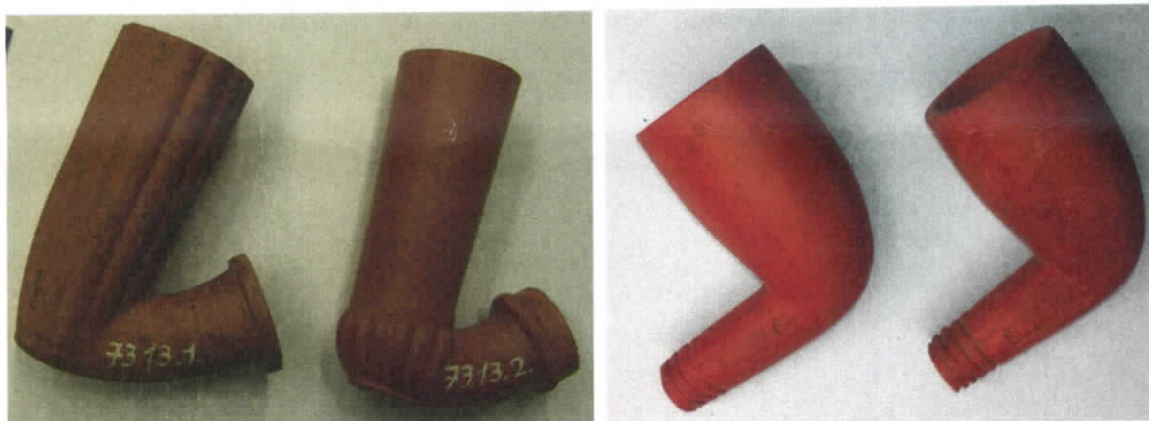
2. kép.

Dr. Hudi József tulajdona. Fekete cseréppipa, a díszes pipanyakon „Jos Toch Pápa” felirattal. Mérete: 4x 6,5 cm.

3. kép.

EKKGY. Körmendi múzeum számára kölcsönzött agyagpipák. 82192., 82193.
Reinitz Jakab Széchenyi István és Kisfaludy Sándor mellképét ábrázoló nyers cseréppipái.
Mérete: 6,5x5 cm.

4-5. kép.

EKKGY, Győri gyűjtemény, 5158/M. Schlesinger Lipót nyers agyagpipái. Termékeit letisztult formák és
finom vonalvezetés jellemezte.

6. kép.

EKKGY, Boscowitz pipák. 71.49.1.

Boscowitz Sámuel fekete lakkozott pipája. A nyolcszögletű fej pántos sárga rézfedővel záródott. A pipafenék akontuszos kiképzésű. A 3.5 cm-es rézperemmel záródó nyakon jobb oldalt aranyozott mesterjegyek. Mérete: 7.5x 5 cm.

7. kép.

EKKGY, Boscowitz pipák. 71.49.1.

Boscowitz Sámuel bordó mázas cseréppipája. A hengeres fej rézlemezzel záródhatott. Az egyenes talpfenékhez karimagyűrűvel záródó nyak kapcsolódott. Jobb oldalt téglalap és ovális alakú mesterjegyek. Mérete: 7.5x 5 cm.

Nyilatkozat:

Alulírott Simon Zsolt, mint javaslattevő, hozzájárulok ahhoz, hogy a mellékletben közölt illusztrációkat a Települési Értéktár Bizottság a saját céljaira felhasználhassa.

K. m. f.

Simon Zsolt
Simon Zsolt
aláírás